

Sociální systémy očima představitelů vybraných systemických myšlenkových proudů

Lubomír Galatík

Sociální systémy, autopoieza a jazykování
Autopoietická koncepce Maturany a Varely
Lingvistické chování
Maturanova a Varelova koncepce sociálního systému
Hejlova aplikace autopoiezy na sociální systémy
Sebeorganizující systémy
Sociální interakce a doména
Syn-reference sociálních systémů
Luhmanova aplikace autopoiezy na sociální systémy
Typologie sociálních systémů
Interakce a sociální komunikace
Interakční systémy a společnosti
Sociální systémy a redukce komplexity
Použitá literatura

Máte před sebou odborné sdělení vysoce teoretického charakteru, jehož hlavní myšlenky a teze jsou někde interpretací, někde doslovným překladem vědeckých prací autorů Maturany, Varely, Hejla a Luhmanna na téma sociální systémy. Je to obtížný text. Odvážuji se však doufat, že může být, po jeho vyslechnutí a následném prostudování, základem pro další odborné diskuse a úvahy. Abych přece jenom některé věci přiblížil a zlidštil, pokusil jsem se na některých místech zařadit krátké rekapitulace a příklady. Za eventuelní nejasnosti nebo složitosti se předem omlouvám a dávám k dispozici svůj čas pro další diskuse, což bych považoval zejména za své vlastní obohacení.

Pojem sociální systém se používá tak často, že jej málem stíhá osud slova, které nemá obsah a které zároveň intuitivně zahrnuje vše, co máme na mysli, když mluvíme např. o firmě. Zdá se mi však, že vyrovnat se s pojmem sociální systém jako základem pro další úvahy je velmi důležité. Máme před sebou složitý úkol: definovat něco, čemu každý nějak rozumí.

Sociální systémy, autopoieza a jazykování

Pro naši dnešní diskusi se mi zdá nejzajímavějším pohled na sociální systémy ve vztahu k teorii autopoiezy a k životu člověka v jazyce. Důvodů je několik. Prvním je hledání dostatečně přesvědčivé teoretické souvislosti mezi živým systémem a jím vytvářeným systémem sociálním. Druhým je ověření možností a přínosů autopoietické teorie pro práci se sociálními systémy. Dalším důvodem je mocná úloha jazyka a komunikace v lidských systémech a podezření z jeho přeceňování. No, a v neposlední řadě vyhlíží rozumně věta: abychom mohli sociální systém ovlivnit, a to za jakýmkoliv účelem, musíme rozumět tomu, jak fungují jeho části a jak funguje jako celek.

Budeme-li zatím předpokládat, že součástmi sociálních systémů jsou lidé, tedy živé systémy, podíváme se nejdříve na to, jak spoluexistují. Mechanismus existence živých systémů budeme považovat za základ sociálního systému. Jestliže jsme lidmi právě proto, že žijeme s ostatními lidmi, pak sociální systémy, které vytváříme jsou podmínkou našeho sociálního života, a tudíž i naší lidské existence.

Zajímá-li nás autopoietická teorie, je nasnadě začít čerpat od autorů, tj. Humberta Maturany a Francisca Varely. Na úvod je nutné zdůraznit, že se Maturana a Varela nezabývali sociálními systémy specificky a podrobně, nýbrž pouze v kontextu své teorie živých systémů. Přesto však lze v nich najít mnoho inspirace na toto téma.

Autopoietická koncepce Maturany a Varely

Pokusím se omezit nutnost definovat velké množství pojmů na nezbytné minimum, přesto se, jak patrně, některým nevyhnu. Takže malé cvičení v definicích.

Sociální systém lze v autopoietické teorii považovat za sociální jev spojovaný s účastí organismů na konstituování systému. Jedná se o „jev spolužití, ke kterému dochází, když začnou živé systémy spontánně a opakovaně interagovat mezi sebou v průběhu svého života.“ (In: Maturana & Varela, 1992). Z této definice mimo jiné vyplývá, že pojem sociální systém, přesněji sociální jev, vztahovali Maturana a Varela na všechny systémy živých organismů, nikoliv jen na lidské systémy.

Autopoietickým systémem rozumíme takový systém, který udržuje svou organizaci a který produkuje své vlastní součásti. Autopoietický systém, který realizuje svou autopoiezu ve fyzickém prostoru, je živým systémem. Organizací rozumíme identitu systému, tj. všechny vlastnosti a vztahy jeho součástí, které nám umožňují zařadit konkrétní systém do nějakého typu nebo třídy systémů.

Pro další popisy budeme ještě potřebovat Varelovu definici autonomního systému. Autonomní systém je podle něj „dynamický systém definovaný jako jednota svojí organizací.“ (In: Varela, 1979) Je to systém „organizačně uzavřený“. (In: Varela, 1979) Autopoietický systém je pro Varelu speciálním případem autonomního systému, který, na rozdíl od autonomního systému udržujícího jen svou organizaci, navíc produkuje sebe sama.

Sociální jevy vznikají v sociální doméně pozorovatele uvnitř společného vzájemně se ovlivňujícího vývoje jednotlivých živých systémů, které spolu interagují.

Lingvistické chování

Z hlediska pozorovatele můžeme popsat tento společný vývoj jako koordinaci akcí mezi dvěma nebo více živými systémy. Uvnitř společného vývoje se chování těchto živých systémů stává konsensuálním, neboť tyto živé systémy vytvářejí konsensus o koordinaci svého chování. Konsensuální chování je chování mezi více systémy jako výsledek jejich spolužití. Takové chování by se vůbec neobjevilo, kdyby tyto živé systémy nežili společně. Tato konsensuální koordinace chování je Maturanou nazývána lingvistickým chováním a doména, v níž se uskutečňuje, lingvistickou doménou.

Za určitých okolností můžeme pozorovat vyšší typ koordinace chování, tj. koordinaci chování nejen ve vztahu k interakcím živých systémů v prostředí, ale také ve vztahu k samotným koordinacím jejich chování. Pozorujeme konsensuální chování ve vztahu ke konsensuálnímu chování, nebo jinak lingvistické chování ve vztahu k lingvistickému chování, neboli lingvistické chování druhého řádu. Zní to možná trochu krkolomně, ale přesně toto nazývá Maturana languagingem nebo česky jazykováním. Ani v angličtině to není běžný termín, natož pak v citlivé češtině. Bohužel však zatím nemáme k dispozici nic jiného. Jazykování není jazykem, nýbrž způsobem existence v jazyce, tedy spíše životním procesem. Pro názornou představu lze uvést jednoduchý příklad: lingvistickým chováním prvního řádu je např. útok člověka, který se vyhýbá jiné osobě jdoucí ve směru, v němž tento člověk stojí, a to pouze na základě jeho pozorování blížícího se střetu.

Lingvistickým chováním druhého řádu je pak totéž chování, avšak realizované na základě dohody v jazyce, že jeden ustoupí a druhý projde, a to včetně této dohody.

Jazyk, resp. jazykování se stává součástí našeho prostředí. Jazykování je způsob, jak být spolu v kolektivu. Používání jazyka je životem zakletým v jazyce.

Hlavní funkcí jazykování je vzájemná orientace lidí v jejich konsenzuální doméně, která vzniká jako důsledek jejich vzájemné interakce. Funkcí jazykování tedy není doprava informací z jedné hlavy do druhé. Naše komunikace je věcí vzájemné orientace, a to primárně s ohledem na chování každého komunikujícího. Orientací se zde nerozumí potvrzení nějakého objektivně existujícího směru, nýbrž koordinace trojího typu v rámci konverzace, a sice a) koordinace tělesnosti (např. postoje, gesta, barva hlasu apod.), b) koordinace emocí a c) koordinace akcí, tj. harmonizace chování a jednání.

Kdybychom považovali jazyk za denotativní, tj. označující něco, pak bychom se na něj dívali jako na prostředek přenosu informací z organismu do organismu, tedy přenosu toho, co jazyk označuje. Jestliže však připustíme, že jazyk je konotativní, tj. významový, a že je určen k orientaci jednoho člověka bez ohledu na doménu druhého člověka, máme před sebou jazyk bez jakýchkoliv přenosů informací. Konotativní jazyk umožňuje významy konstruovat, nikoliv absorbovat.

Zároveň Maturana přináší důsledně autopoietickou odpověď na zdánlivě logickou otázku: Jak si lze vysvětlit v konverzaci běžný výskyt takových jevů jako je sdílená slovní zásoba, objektivní významy, společná pravidla apod.? Maturanova odpověď říká, že za prvé taková otázka je zkreslující už ve svém předpokladu, že něco takového objektivně existuje, a za druhé takové pravidelnosti nebo jevy jsou vytvořeny a na lidskou konverzaci uvaleny pozorovatelem.

Nyní máme dostatečný pojmový aparát, abychom mohli přejít k některým Maturanovým a Varelovým poznámkám o sociálních systémech vůbec a o sociálních systémech lidských zvláště.

Maturanova a Varelova koncepce sociálního systému

Maturana považoval sociální systém za něco, co se vynořuje ze vzájemných aktivit jeho účastníků. Typ komponent sociálního systému definuje typ sociálního systému. Je-li tedy sociální systém složen z lidí, jedná se o lidský sociální systém. Sociální systém je systém, v němž se jeho součásti-živé systémy realizují jako živé systémy zvláštního druhu prostřednictvím koordinace jejich chování v doméně vzájemné akceptace. V lidských sociálních systémech se to děje skrze jazykování. Členství v sociálním systému není vnitřní vlastností živého systému, který jej tvoří, nýbrž vlastností jeho účasti na budování tohoto systému. Změna sociálních systémů se nemůže odehrávat jako výsledek normálního fungování systému. Zároveň však, jestliže dojde ke změně sociálního systému, děje se tak až ve chvíli, kdy se nové chování stane součástí nového standardu chování v tomto sociálním systému. Existujeme-li jako lidské bytosti v jazyce, znamená to, že lidské sociální systémy jsou systémy koordinací chování v jazyce, neboli sítěmi konverzací. Sociální systém je uzavřený systém v tom smyslu, že jeho členové v něm fungují na základě emoce vzájemné akceptace. Díky tomu jsou hranice sociálních systémů spíše hranicemi emocionálními a projevují se zejména v chování jeho členů, které vylučuje ostatní z účasti na jeho tvorbě. Touto emocií nemusí být vždy vzájemná akceptace. Touto emocií může být např. to, co pozorovatel vidí jako závazek plnění úkolu, pak se jedná o pracovní komunitu. Nebo touto emocií může být to, co pozorovatel vidí jako poslušnost, pak se jedná o hierarchickou komunitu. Lidé se účastní mnoha různých komunit postavených na různých emocích v různých konverzačních sítích. Každá lidská síť konverzací se uskutečňuje v jazyce jako souvislý systém popisů a vysvětlení. Každá tato zvláštní síť konverzací vytváří zvláštní identitu člověka jako svého člena. Vzhledem k tomu, že lidé žijí v různých konverzačních sítích, mají také více specifických identit, jinde nazývaných role.

Tyto výživné a spletité popisy Maturanovy lze formulovat poněkud jednodušeji: Povaha sociálního systému je závislá na specifických interakcích mezi jeho účastníky a na povaze

účastníků samotných. Sociální systém ovlivňuje individuálního účastníka, neboť mu vytváří prostředí, a naopak vznikající sociální systém je pod vlivem pokračujících interakcí jeho účastníků. Lidé mohou fungovat v mnoha různých sociálních systémech, např. klubech, týmech, skupinách, stranách atd., ačkoliv uvnitř každého z nich fungují, jakoby se nacházeli v jiné doméně interakcí. Rozdíly mezi chováními v různých takových systémech jsou konstruovány jako identity, nebo spíše role. Vzhledem k tomu, že tyto role jsou dynamickými popisy, účastník mezi nimi může rozlišovat, což mu umožňuje činit rozdíly mezi mnoha takovými rolami v jedné sociální doméně.

Varela sám přidal k diskusi o sociálních systémech velmi důležité poznámky týkající se jeho názoru na možnost uplatnění autopoiezy na tyto systémy. V podstatě vyloučil připisování autopoiezy lidským institucím, a připustil pouze autonomii jako jev vlastní takovým systémům. Jeho argumentace spočívá v tom, že popisovat sociální interakce v podobě produkce vlastních součástí je nepřislušné, neboť typy vztahů definujících např. firmu se lépe zachycují pomocí operací než pomocí produkcí. (In: Varela, 1981)

Na tomto místě skončíme s klasiky autopoietické teorie ve vztahu k sociálním systémům. Otázku jak výše uvedené závěry použít pro konkrétní zacházení s konkrétními sociálními systémy nechali otevřenou, a tudíž musí být řešena v průběhu dalšího rozvoje jejich myšlenek. Máme inspiraci a řadu podnětů, nemáme kompletní teorie ani návody k jednání. Vypadá to teprve jako začátek cesty, za to však začátek obsáhlý a snad i užitečný.

Hejlova aplikace autopoiezy na sociální systémy

Aplikovat koncept autopoietické teorie v důsledně autopoietickém smyslu se, kromě jiných, pokusil německý sociolog Peter Hejl. Vzhledem k tomu, že to učinil velmi výstižně a přesvědčivě a zůstal přitom konzistentní s klasiky, patří nepochybně do naší tematické minigalerie.

Hejlova výchozí pozice spočívá v kritice pokusů definovat sociální systémy jako entity v sobě a o sobě. Namísto toho předkládá myšlenku společnosti jako „...procesu, v němž individua interagují mezi sebou a se svým přirozeným (reálným) prostředím pod prioritou sebe zachování.“ (In: Hejl, 1981). Jinými slovy, nahradil sociální systém jako strukturální jednotku, jíž jsou individua pouhými členy, sociálním systémem jako něčím, co se vynořuje ze vzájemné interaktivity jednotlivců.

Hejl uvozuje svoji systémovou teorii definicí 3 klíčových pojmů tak, aby zamezil jejich dřívější nejednoznačnosti. Vychází z toho, že biologické systémy lze na úrovni fyzikálně chemické popsat termíny sebe-organizování, sebe-udržování a sebe-vztahování.

Sebeorganizující systémy

Sebe-organizující systémy jsou podle něj „systémy, které díky určitým počátečním a omezujícím podmínkám vznikají spontánně jako zvláštní stavy nebo posloupnosti stavů“ (In: Hejl, 1984).

Sebe-udržující systémy jsou „cyklickým zřetězením sebe-organizujících systémů, které vzájemně produkují jeden druhého operačně uzavřeným způsobem. Skládají se tedy z cyklických řetězců sebe-organizujících systémů, v němž první systém vyrábí podmínky pro druhý systém, který opět produkuje zahajovací podmínky pro třetí systém, a tak dále dokud jeden ze systémů nevytvoří podmínky pro první systém v tomto cyklu.“ (In: Hejl, 1984). Jsou to tedy systémy, jejichž součásti se vzájemně udržují, čímž vytvářejí celý systém.

Sebe-vztahující systémy jsou „systémy, které organizují stavy svých součástí operačně uzavřeným způsobem“ (In: Hejl, 1984).

Jestliže systém kruhově produkuje své součásti, produkuje kruhově také stavy svých součástí. Ve smyslu těchto definic živé systémy jsou sebe-udržujícími systémy sebe-organizujících procesů a zároveň sebe-vztahujícími systémy, jinými slovy živé systémy jsou autopoietickými systémy.

K zajímavým závěrům dospívá Hejl při hledání souvislostí mezi vývojem lidského mozku a sociálním způsobem života lidí. Ukazuje, že biologický a antropologický předpoklad specializace člověka na přizpůsobivost vede k růstu a zkomplexnění jeho interních schopností vytvářet nové skutečnosti, což umožňuje vývoj mozku. Na jedné straně se pak lze domnívat, že při výskytu nahodilostí a nepředvídatelných událostí není člověk schopen určit, co je adekvátním chováním, jelikož si není jist, jakou skutečnost má konstruovat při setkání s takovou nahodilostí. Výsledkem toho je, že růst mozku je vlastně zdrojem nebezpečí pro tento organismus. Na druhé straně však lze říci, že stejný proces za příznivých podmínek znamená, že je lépe připraven zajistit své přežití, svou autopoiezu. Růst velikosti mozku tak vytváří potenciální výhodu pro svého nositele. Otázkou je, jak se vyhnout zmíněnému nebezpečí, aniž bychom ztratili tuto výhodu. Hejlova odpověď zní: tím, že vytváříme společnost, tím, že vytváříme sociálně. Tento výtvar nejen umožňuje zkrocení nebezpečných efektů rozvoje našeho mozku prostřednictvím vynálezů typu mýty, náboženství, umění, věda, ale zároveň obrací tato rizika ve faktory soudržnosti. Kombinováním nebo nahrazováním individuálních konstruktů skutečnosti sociálními, můžeme zajistit své biologické přežití a projevit své inovativní schopnosti. Člověk je sociální z biologických důvodů a biologický proto, že je sociální. Společnost je tedy biologicky nezbytná. (In: Hejl, 1984).

Sociální interakce a doména

Jak proces interakcí pokračuje, stává se nemožným pro pozorující systém měnit jednostranně své stavy, a tak dosahovat spolehlivých předpovědí o ostatních systémech. Namísto toho proces vzájemných interakcí a změn stavů nevyhnutelně ústí v částečnou paralelizaci interagujících systémů. Pokud je dosaženo této souběžnosti, vzniká sociální doména.

To je v podstatě aplikace autopoietické teorie, při níž Hejl přichází s obdobou konsensuální domény Maturanovy, kde vzájemná orientace je zachycena a interpretována jako souběžnost. Vzhledem k tomu, že jednání a komunikace jsou umístěny v sociální doméně, musí se jednotlivci snažit tuto doménu neopustit, to znamená používat taková jednání a symboly, které do této sociální domény patří. Mimo určitou sociální doménu se budou chovat jiným způsobem.

Definici sociální domény následuje definice sociálního systému, kterým je pro Hejla „skupina živých systémů, které jsou charakterizovány paralelizací jednoho nebo více jejich poznávacích stavů a které interagují s ohledem na tyto stavy“ (In: Hejl, 1984). Vztah mezi sociální doménou a sociálním systémem spočívá v tom, že sociální systém je užší pojem. Zúžení se týká jednak požadavku interakcí, a jednak požadavku souběžnosti poznávacích stavů. Hejl to demonstruje na příkladu fotbalu. Všichni lidé, kteří umí hrát fotbal, rozumějí mu a mají s ním něco společného, vytvářejí fotbalovou sociální doménu. Netvoří však sociální systém, na rozdíl od fotbalového mužstva, které hraje zápas. Stejně tak by se nejednalo o fotbalový sociální systém, kdyby skupina lidí vymyslela míčovou hru s jinými pravidly a nazývala by ji fotbalem, neboť by kognitivní stavy fotbalistů a ne-fotbalistů nebyly souběžné, což by se projevilo v tom, že by fotbalisté nepřijali chování ne-fotbalistů jako fotbalové a vyloučili by je ze své fotbalové sociální domény.

Každý člověk se účastní na tvorbě celé řady různých sociálních systémů. To nám dovoluje definovat společnost jako síť vzájemně propojených sociálních systémů, jejímiž uzly jsou jednotlivci.

Syn-reference sociálních systémů

Hejl dochází k závěru, že pojmy, které byly dostatečné pro popis živých systémů, tj. sebe-organizování, sebe-udržování a sebe-vztahování, nejsou nezbytné ani dostačující pro popis sociálních systémů. Chování sociálních systémů totiž nevykazuje vlastnost sebe-organizování v jím definovaném smyslu, neboť jejich formování chybí spontaneita. Problematické je také označit sociální systémy za sebe-vztahující, neboť na rozdíl od součástí živých systémů, které nemají žádnou možnost opustit tento systém, součástí sociálních systémů to mohou více či méně snadno udělat. Nakonec ani sebe-udržování nemůže být vlastností sociálního systému přinejmenším ze dvou důvodů. Součástí sociálního systému může najednou vytvářet více sociálních systémů, což je u součástí živých systémů nemyslitelné, a dále sociální systémy přímo neprodukují své vlastní komponenty, což lze doložit např. tím, že součástí živých systémů zahynou při destrukci živého systému, kdežto součástí sociálních systémů po jejich destrukci mohou žít dál. Z toho je jasné, že autopoíézu nelze na sociální systémy aplikovat.

Hejl řeší tuto situaci použitím jiného pojmu a prohlašuje sociální systémy za „syn-referenční“. Tento pojem je složenina slov synergický a referenční, tedy vztahující. „Syn-referenční systémy jsou vytvářeny živými systémy, které interagují s ohledem na sociální doménu. Součástí syn-referenčního systému jsou jeho součástmi jen potud, pokud si mění vzájemně souběžné stavy skrze své interakce operačně uzavřeným způsobem“ (In: Hejl, 1984). To znamená, že syn-referenční systémy nepracují se všemi stavy svých součástí, jako to činí sebe-vztahující systémy, ale pouze s těmi stavy, které se účastní formování sociální domény.

Hejlova konzistentní a podnětná teorie vede k několika užitečným závěrům. Příkladem budiž požadavek na analýzy sociálních systémů a jejich hranic spočívající v tom, že sociální systém nestačí definovat z pozice externího pozorovatele. Chceme-li vědět, kde jsou hranice nějakého systému, musíme pozorovat a ptát se jednotlivců, kteří jej vytvářejí, jaké jsou jejich interakce a jak oni vidí realitu daného systému. Dalším příkladem může být problém změn sociálních systémů. Vnitřní zpětná vazba v systému je často zdrojem konzervativnosti systému. Překonat to lze nejnáze interakcemi s jinými sociálními systémy, které způsobí změny chování předmětného sociálního systému a změny jím vytvářených realit. Změna sociálního systému může být tedy chápána jako sociálně distribuovaný proces vytváření realit a přizpůsobování se těmto realitám.

Na tomto místě bude vhodné poznamenat, že jsem pro toto odborné sdělení čerpal zejména z raných Hejlových prací, v nichž stál na počátku své systemické pozice v teorii sociálních systémů. Mezitím celou řadu svých konceptů rozvinul, doplnil a zpřesnil, což však již není možné dnes v plném rozsahu reflektovat.

Luhmanova aplikace autopoíézy na sociální systémy

Jiným pokusem aplikovat autopoíézu na sociální systémy je práce německého sociologa Niklase Luhmanna, i když např. Randall Whitaker odsouvá tohoto autora z přísně autopoietického rámce z toho důvodu, že jeho použití autopoíézy nelze zatím vyhodnotit ve vztahu ke všem základním konceptům, na nichž byla tato teorie vybudována. Rozhodně však Luhmannově sociologické teorii nechybí zajímavost a inspirativnost, i když nepatří k těm snadno osvojitelným. Asi nejpatrnějším charakteristickým znakem jeho teorie je její zaměření na fungování sociálních systémů, nikoliv na jejich struktury. Odtud také pochází její častá nálepka funkcionalismu.

Typologie sociálních systémů

Výchozí úvahou jeho teorie je rozčlenění systémů na biologické, psychické a sociální. Z hlediska autopoietické organizace existují tedy systémy založené na životě, živé systémy, a systémy založené na smyslu, psychické a sociální systémy. Ty druhé se dále člení podle typu reprodukce smyslu na systémy založené na vědomí, to jsou psychické systémy, a systémy založené na komunikaci, tedy sociální systémy (In: Luhmann, 1986). Důležité je si všimnout, že podle Luhmanna sociální systémy zacházejí autopoieticky s komunikacemi, jinými slovy, že komunikace jsou elementy, které svojí autopoietickou reprodukcí vytvářejí sociální systémy. Komunikace nejsou pro Luhmanna ani jednotky života, ani jednotky vědomí, ani jednáním. Konkrétní lidé a jejich vlastnosti patří k prostředí sociálního systému. Tím elementárním, co vytváří sociální realitu, je tedy komunikační proces. Komunikace představují jakési vynořující se jednotky, které uvádějí do chodu mechanismy výběrů z možností vedoucí k výstavbě struktur, a tím systémů. Pojmem autopoieza je vyjádřeno to, že systémy jsou operačně uzavřené a samy sebe organizují

Interakce a sociální komunikace

Komunikace je v podání Luhmanna syntézou tří selekcí, a to (a) informace, někdo něco vybírá např. z množství událostí, (b) sdělení, je třeba vybrat i způsob, jak to sdělit, a (c) porozumění, včetně nedorozumění. Komunikace není produkována jazykem, i když se bez jazyka neobejde.

Sociální systémy zpracovávají komplexitu a sebe-vztahování ve formě smyslu, významu. Interakce v sociálních systémech je umožněna právě tím, že její aktéři používají smysl, a v tom si jsou podobní. Přisuzováním smyslu je možné vylučovat možnosti, rozlišovat to, co k systému náleží a co ne. Smysl v tomto pojetí nepotřebuje žádného zvláštního nositele, nese sám sebe (In: Luhmann, 1993), a to tím, že umožňuje sebe-vztahujícím způsobem svou vlastní reprodukci. Smysl není nic stabilního, je to velmi neposedné děcko, které poletuje a vybírá z mnoha možností. Jeho funkcí je udržovat a zpřítomňovat vysokou komplexitu pro komunikaci. Prožitky a jednání jsou výběry podle kritérií smyslu. To, co není vybráno, může zůstat jako otevřený svět dalších možností pro budoucí výběry. Smysl tedy neoznačuje nějaký věcný obsah, je spíše formou zpracování prožitku.

Jak je tedy možné, že si dva lidé rozumějí? Při jejich interakci dochází k tomu, že se setkávají dvě, pro sebe neprůhledné, jednotky. Jedna z nich učiní pokus a další pokračování závisí na tom, zda partner komunikaci přijme nebo odmítne. Vzniká zpětná vazba, která skrývá novou komunikační jednotku v rámci sebe-vztahování. Tento pokračující proces vytváří tlak vedoucí ke vzniku sociálních systémů, tj. působí trvale, nikoliv jen jako popud.

Přijetí předchozí komunikace nebo její odmítnutí je vzájemně se vylučujícím výběrem, výběr jednoho směru není výběrem druhého směru a naopak. Toto rozdvojení je zúžení komplexity.

Interakční systémy a společnosti

Sociální systémy jsou uzavřené systémy s ohledem na komunikaci. Sociální systémy vznikají buď jako interakční systémy, které jsou charakterizovány podmínkou přítomnosti v nich, jako organizační systémy, které jsou definovány pravidly členství, nebo jako společenské systémy, které zahrnují všechny dosažitelné komunikační události. Příkladem interakčních systémů je porada vedení firmy, příkladem organizačních systémů je firma samotná a příkladem společenských systémů je Česká republika. Společenské systémy nemohou komunikovat s okolím, neboť by to znamenalo zařazení toho, s kým by komunikovali a který porozumí, do systému. Naproti tomu interakční systémy mají dány své hranice přítomností svých členů, a proto musí brát v úvahu komunikaci s okolím.

Jsou však také uzavřenými systémy v tom smyslu, že jejich komunikace může být pochopena pouze uvnitř kontextu těchto systémů. V interakčních systémech se lze komunikace vzdát. Ve společenských systémech zahrnujících všechny komunikace to není možné.

Sociální systémy a redukce komplexity

Sociální systémy jsou pro Luhmanna redukcí komplexity světa, tj. specifickou reakcí na nutnost zúžení komplexity světa. Jen díky tomu mohou existovat. Společenské systémy v průběhu své evoluce zvyšují svou komplexitu, čímž vytvářejí větší možnost voleb a tím také zvyšují potenciál možných rizik. Společnost se jeví jako celek, skládající se z funkcionálně závislých a zároveň autonomních systémů, přičemž tato diferenciací se prohlubuje. Díky tomu se moderní společnosti stávají na jedné straně výkonově produktivnější, na druhé straně však také náchylnější k poruchám a konfliktům.

Luhmann samozřejmě našel řadu kritiků své teorie, kteří se často soustředili na její tzv. nehumánnost, spočívající v projektování sociálních systémů bez lidí. V každém případě však lze Luhmanna považovat za sociologa velkých sociálních systémů, jehož myšlenky je užitečné brát v úvahu.

Náš prostor zde neumožňuje dotknout se dalších významných systemických teoretiků, kteří mají něco společného s naším tématem, jako např. Mingerse, Whitakera, Von Krogha, Roose, Zelenyho, Morgana a řady dalších. Diskuse o různých přístupech k použití autopoiezy pro sociální systémy pokračuje. Pro nás je, myslím, velmi užitečné vývoj těchto myšlenek bedlivě sledovat, neboť nám mohou významně pomoci v tom, o co nám jde zejména, a sice o účinnost práce se sociálními systémy, které vytváříme a kterým nabízíme určité efekty.

Použitá literatura

Hejl, P.: The Definition of System and the Problem of the Observer: The Example of the Theory of Society, in: Roth & Schwegler (eds.), 1981

Hejl, P.: Towards a Theory of Social Systems: Self-Organization and Self-Maintenance, Self-Reference and Syn-Reference, in: Ulrich & Probst (eds.), 1984

Luhmann, N.: The Autopoiesis of Social Systems, in: F. Geyer and J. van der Zouwen (eds.), Sociocybernetic Paradoxes, Sage, London, 1986

Luhmann, N.: Soziale Systeme: Grundriss einer allgemeinen Theorie, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1993

Varela, F.: Principles of Biological Autonomy, New York, Elsevier, 1979

Varela, F.: Describing the Logic of the Living: The Adequacy and Limitations of the Idea of Autopoiesis. in: Zeleny, 1981

Maturana, H.: The organization of the living: A theory of the living organization, International Journal of Man-Machine Studies, Vol. 7, 1975

Maturana, H.: Reflections on Love, Z. System Ther., Vol. 3, 1985

Maturana, H.: Reality: The Search for Objectivity or the Quest for a Compelling Argument, The Irish Journal of Psychology, 1988

Maturana, H., Varela, F.: Autopoiesis and Cognition: The Realization of the Living, Boston Studies in the Philosophy of Science, Dordrecht: D. Reidel Publishing Co., 1980.

Maturana, H., Varela, F.: The Tree of Knowledge: The Biological Roots of Human Understanding, Boston, Shambhala, Revised Edition, 1992